

МАНЬКО Д. Г.,доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін*(Міжнародний гуманітарний
університет)*

УДК 340.12:378(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.5.11>**ОПТИМІЗАЦІЯ АЛГОРИТМУ ПРИСУДЖЕННЯ СТУПЕНЯ
ДОКТОРА ФІЛОСОФІЇ ЯК СКЛАДОВА ЯКОСТІ ОСВІТИ**

Дослідження присвячене висвітленню питання щодо оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії як складової підвищення якості освіти в Україні. Проведено критичний аналіз Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії та акцентовано увагу на перевагах та недоліках Порядку.

Звертається увага на те, що Порядок – це новий крок, спрямований на підвищення якості освіти, інтеграцію вітчизняної наукової спільноти до загальноосвітнього освітнього товариства. Але попри його реформаторський зміст, при детальному вивченні даного документа можна виявити певні суперечливі положення, що запроваджують обмеження та сумнівні вимоги щодо процедури атестації кадрів вищої кваліфікації.

Автором акцентовано увагу на позитивних нововведеннях, котрі є значним кроком на шляху інтеграцію вітчизняної системи до загальноосвітнього товариства, як-то: зменшення бюрократичної тяганини, пов'язаної з процедурою захисту дисертації, спрощення вимог щодо формування складу разової спецради із захисту дисертаційного дослідження, унормування можливості дублювання тексту, що вже був оприлюднений дисертантом в попередніх своїх публікаціях (тезах, статях тощо), розширення меж академічної свободи закладів освіти щодо цілого ряду питань пов'язаних із процедурою атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії, відмовою від наявності обов'язкової публікацій у виданнях, котрі проіндексовані у базах даних Scopus та/або Web of Science Core Collection тощо.

Вносяться цілий ряд пропозиції щодо змісту суперечливих положень, котрі запроваджують певні обмеження та необґрунтовані вимоги щодо процедури атестації кадрів вищої кваліфікації. Сформовано висновок, що питання оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії як складової якості вищої освіти в Україні і далі буде предметом наукових розвідок з метою вдосконалення моделі підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Ключові слова: доктор філософії, дисертація, науковий ступінь, процедура захисту дисертації, реформа, аспірант, разова спеціалізована рада.

Manko D. H. Optimization of the algorithm for awarding the degree of Doctor of Philosophy as a component of the quality of education

The study is devoted to the issue of optimization of the algorithm for awarding the degree of Doctor of Philosophy as a component of improving the quality of education in Ukraine. A critical analysis of the Procedure for awarding the degree

of Doctor of Philosophy and the cancellation of the decision of the one-time specialized academic council of the institution of higher education, scientific institution on awarding the degree of Doctor of Philosophy was carried out and attention was focused on the advantages and disadvantages, gaps of the Procedure.

Attention is drawn to the fact that the Order is a new step aimed at improving the quality of education, the integration of the domestic scientific community into the global educational society. But despite its reformist content, a detailed study of this document can reveal certain contradictory provisions that introduce restrictions and dubious requirements regarding the procedure for the attestation of highly qualified personnel.

The author focused attention on positive innovations, which are a significant step on the way to the integration of the domestic system into the global educational society, such as: reducing the bureaucratic red tape associated with the dissertation defense procedure, simplifying the requirements for the formation of a one-time special council for the defense of a dissertation research, normalization of the possibility of duplicating the text that was already published by the dissertation student in his previous publications (thesis, articles, etc.), expansion of the boundaries of academic freedom of educational institutions regarding a number of issues related to the procedure of attestation of recipients of the scientific degree of Doctor of Philosophy, refusal to have a mandatory publications in publications indexed in Scopus and/or Web of Science Core Collection databases, etc.

A number of proposals are made regarding the content of controversial provisions that introduce certain restrictions and unfounded requirements regarding the procedure for the attestation of highly qualified personnel. The conclusion was formed that the issue of optimization of the algorithm for awarding the degree of Doctor of Philosophy as a component of the quality of higher education in Ukraine will continue to be the subject of scientific investigations with the aim of improving the model of training of highly qualified personnel.

Key words: *doctor of philosophy, dissertation, scientific degree, dissertation defense procedure, reform, postgraduate student, one-time specialized council.*

Вступ. Сьогодні людство стоїть на порозі кардинальних змін. Формування інформаційного суспільства потребує якісно іншого підходу до освіти та науки, а тому виникає потреба модернізації освіти та науки відповідно до цивілізаційних викликів. Інтеграційні процеси стають основою ключових перетворень в сфері освіти та науки. Стратегічним завданням національної політики української держави є конкурентний вихід вітчизняної освіти та науки на європейській рівень, підвищення їх фундаментальності, посилення інтеграційних процесів в зазначених сферах тощо. Модернізація національної політики в сфері освіти та науки вимагає подолання низки проблем, однією з яких є оптимізація алгоритму присудження ступеня доктора філософії відповідно до загальносвітових стандартів.

Актуальність питання про результати та перспективи реформування алгоритму присудження ступеня доктора філософії залишається високою протягом останніх десяти років. У всіх на вустах нормативно-правові новели, зокрема, Законів України «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [4], «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26.11.2015 р. [5], Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» (далі – Порядок) [6], котрі корінним чином реформували процедуру присудження наукового ступеня доктора філософії.

Цілком зрозуміло, що Порядок – це новий крок, спрямований на підвищення якості освіти, інтеграцію вітчизняної наукової спільноти до загальносвітового освітнього

товариства. Але при детальному вивченні даного документа можна виявити певні суперечливі положення, що запроваджують обмеження та сумнівні вимоги щодо процедури атестації кадрів вищої кваліфікації. Враховуючи значимість даного документа в процесі реформування системи атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії, існує потреба в глибокому аналізі запропонованих нововведень.

Аналіз останніх публікацій. Незважаючи на актуальність даної проблематики, питання оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії не знайшли належного відображення в фаховій літературі. Окремим аспектам окресленої проблематики приділялась увага у наукових розвідках вітчизняних науковців, таких як: В. Вишневський, Т. Гарасимів, І. Линьова, В. Меньяло [3], Г. Чанишева та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є пошук шляхів покращення алгоритму присудження ступеня доктора філософії як ключового елементу, спрямованого на забезпечення якості освіти.

Результати дослідження. Історія присудження наукового ступеня бере свій початок з часів Середньовіччя. Болонський університет став першим присуджувати науковий ступінь доктора права (в 1130 р. на юридичному факультеті). Трохи згодом католицька церква запровадила ступінь доктора богослов'я, що присуджувалась або Папою римським, або ж уповноваженим ним канцлером університету. Починаючи з тих давніх часів формувалися вимоги щодо присудження наукового ступеню, зокрема, пошукач мав витримати публічний диспут, прочитати відкриту лекцію та написати дисертацію латиною. Багатомісячний досвід довів успішність стратифікації вчених в ієрархічній науковій системі саме завдяки формалізованості та прозорості процесу [8, с. 170].

Практика присудження наукових звань та вчених ступенів на вітчизняних теренах бере свій початок із XIX ст., а саме з 1804 р. в рамках університетського Статуту та указу Олександра I законодавчо були визначені загальні принципи атестацій вчених. Подібно до країн Західної Європи була затверджена система «магістр – доктор». В 1934 р. були встановлені наукові ступені кандидата та доктора наук. Створена в часи Радянського Союзу система атестації науковців тривалий час залишалась незмінною. І лише у 2016 році в Україні було розпочато підготовку докторів філософії (а в 2019 р. в рамках пілотного проекту було започатковано захист дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії), що ознаменувало відхід від радянської системи атестації і перехід до європейської моделі підготовки науковців. Оскільки України проголосила курс на євроінтеграцію, то вона має узгодити свої освітні та наукові програми із правилами Європейського Союзу, зокрема привести структуру рівнів вищої освіти у відповідності до Рамкової класифікації Європейського простору вищої освіти, котра передбачає підготовку науковців за структурою зрозумілою для європейської наукової спільноти.

Порядок прийшов на заміну тимчасового порядку, котрий діяв у 2019–2021 рр. та підтвердив прагнення України інтегруватися до загальносвітової наукової спільноти, закріпивши по суті революційне нововведення – захист дисертацій в разовій спеціалізованій вченій раді, що фактично є кроком, котрий наближає вітчизняний формат захисту дисертаційних досліджень на звання доктора філософії до світових зразків. Проте, унормована можливість захисту в разовій спеціалізованій вченій раді лише дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії, але не доктора наук. Ще одна особливість, що відрізняє український механізм атестації кадрів вищої кваліфікації від європейської – це механізм прийняття рішень. Європейський досвід разових вчених рад передбачає входження до її складу 5–6 вчених (без офіційних опонентів), котрі вивчають, аналізують зміст дисертаційного дослідження і беруть участь в процедурі захисту. Те, що розробники Порядку залишили офіційних опонентів в складі разової спеціалізованої вченої ради – це радше дань традиції, а ніж відповідність європейським стандартам.

Однозначно, позитивними нововведеннями Порядку слід визнати: по-перше, зменшення бюрократичної тяганини, пов'язаної з процедурою захисту дисертації (напр., скасовано затвердження атестаційної справи в Міністерстві освіти та науки України); по-друге,

спрощено вимоги щодо формування складу разової спецради із захисту дисертаційного дослідження; по-третє, унормована можливість дублювання тексту, що вже був оприлюднений дисертантом в попередніх своїх публікаціях (тезах, статтях тощо); по-четверте, розширені межі академічної свободи закладів освіти щодо цілого ряду питань пов'язаних із процедурою атестації здобувачів наукового ступеня доктора філософії тощо.

Незважаючи на низку позитивних нововведень, що спрямовані на спрощення процедури атестації кадрів вищої кваліфікації, підвищення якості наукових досліджень і, як наслідок, якості освіти, тим не менш Порядок не позбавлений певних недоліків, обмежень та дискусійних положень щодо процедури атестації докторів філософії.

Одним із дискусійних положень Порядку є п. 3, котрий фактично позбавляє здобувача наукового ступеня доктора філософії змоги захистити дисертацію в закладі вищої освіти, де він проходив навчання, якщо освітньо-наукова програма не пройшла акредитації. Безперечно, позитивним моментом є можливість здобувача перевестися до іншого закладу і завершити процес здобуття наукового ступеня доктора філософії. Втім, виникає ряд питань, на які в Порядку немає відповіді, зокрема: як бути з аспірантами, що навчались на бюджеті, а в іншому закладі, що акредитований за такою ж освітньо-науковою програмою немає бюджетних місць? Як бути тим аспірантам, які закінчили аспірантури, але не захистили дисертацію (адже Порядок не надає для них можливості переведення до іншого закладу)? Окрім цього, пошук таких наукових шкіл має ґрунтуватися не на сліпому провидінні, а з урахуванням тематики дисертації, адже як мінімум голова разової спеціалізованої ради і один рецензент, котрі обираються серед науково-педагогічного складу закладу, мають бути компетентними за темою дослідження здобувача. Вже це лише посилює корупційну складову.

Не можна оминати увагою положення абзацу другого п. 14 Порядку, в якому визначається компетентність членів разової ради. Відповідно до Порядку компетентність членів разової ради визначається наявністю не менше трьох наукових публікацій за темою дослідження здобувача за умови їх опублікування протягом останніх п'яти років до дня утворення разової ради та після присудження вченому ступеня доктора філософії (кандидата наук). На нашу думку, тут є ряд доволі суперечливих моментів. По-перше, це значно впливає на вибір теми дисертаційного дослідження, тому що дисертант має знайти п'ять науковців, котрі, по-перше, відповідають вимогам, які пред'являються до членів вченої ради (голова та рецензенти мають бути з того ж закладу, де проходить навчання здобувач), а, по-друге, науковці мають не менше трьох робіт за тематикою дослідження дисертанта. Таке положення підштовхує здобувача на присудження наукового ступеня доктора філософії обирати тему, що вже давно «розробляється» науковою спільнотою, аби бути впевненим, що він матиме змогу захистити дисертацію. В зв'язку з тим, що голова та рецензенти обираються зі складу закладу, в якому навчався здобувач, то це автоматично прив'язує останнього до тематики певних науковців, або ж може призвести до того, що аспірант буде змушений забезпечувати потенційних членів разової ради науковими публікаціями, що відповідають напряму наукових досліджень дисертанта. В будь-якому випадку, подібні положення є фундаментом дестабілізації вітчизняної науки.

Одним із дискусійних положень даного Порядку є абзац другий п. 27, в котрому на членів разової ради покладається обов'язок оцінити науковий рівень дисертації здобувача наукового ступеня доктора філософії та наукових публікацій «з урахуванням дотримання ним академічної доброчесності, а також встановити рівень набуття здобувачем теоретичних знань, відповідних умінь, навичок та компетентностей» [6]. Якщо відносно першої частини даного пункту, що стосується дотримання дисертантом академічної доброчесності все цілком логічно, то відносно набуття умінь, навичок та компетентностей не зовсім зрозуміло, яким чином члени разової ради мають це встановлювати. Як слушно зауважує Г. Чанишева, «набутий здобувачем рівень має підтверджуватись академічною довідкою про виконання відповідної освітньо-наукової програми, відповідним документом про завершення навчання в аспірантурі» [1, с. 16]. З огляду на це, вважаємо, що частина друга даного пункту можливо є зайвою.

Не є обґрунтованим положення абзацу другого п. 6, відповідно до якого дисертація виконується державною або англійською мовою [6]. Не зовсім зрозуміло, чому розробники Порядку надають перевагу саме англійській мові, в той час як Закон України «Про освіту» окремо виділяє офіційні мови Європейського Союзу (ст. 7) та й п. 8 Порядку передбачає, що «наукові публікації здобувача, що видаються в Україні, публікуються державною мовою, англійською мовою та/або іншими офіційними мовами Європейського Союзу». Але враховуючи, що офіційних мов в Європейському Союзі 24 і англійська мова одна з них, надання пріоритету англійській мові серед інших мов Європейського Союзу це скоріше політизація мовного питання. Деякі науковці, аналізуючи зміст ключових положень Порядку, пропонують викласти даний пункт в наступній редакції «захист відбувається українською або англійською мовою або мовами ООН» [2, с. 207]. Вважаємо, що мова – це найважливіша цеглинка у фундаменті кожної нації, тому дисертаційні дослідження мають здійснюватися виключно українською мовою, не говорячи вже про те, що це ускладним процес пошуку членів спеціалізованої вченої ради і автоматично виключить тих науковців, які не володіють англійською мовою на достатньому рівні аби визначити наскільки робота відповідає вимогам, що висуваються до подібного роду кваліфікаційних робіт, в тому числі і в питанні академічної доброчесності.

В Порядку детально регламентується процедура скасування рішення разової спеціалізованої ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку із встановленням фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації та у зв'язку із порушенням процедури захисту дисертації. Однак, в Порядку не міститься жодної норми, котра б конкретизувала відповідальність членів разової спеціалізованої ради у зв'язку з прийняттям необґрунтованих рішень, низький рівень фахової експертизи тощо. Доцільно було б прописати наслідки для членів разової спеціалізованої ради, що, безумовно, позитивно вплине на якість кадрів вищої кваліфікації.

Доречною є пропозиція щодо вдосконалення структури Порядку, запропонована Г. Чанишевою. Вчена рекомендує доповнити даний документ «окремим останнім розділом «Розгляд апеляції», нормами якої врегулювати порядок подання та розгляду апеляції на рішення ради про відмову у присудженні ступеня доктора філософії, рішення МОН про скасування рішення ради про присудження ступеня доктора філософії і т. ін. Це має важливе значення для захисту прав здобувача, в тому числі в судовому порядку, з наданням йому права за наявності обґрунтованих підстав на повторний розгляд дисертації та атестаційної справи» [1, с. 17].

Попри певні зауваження щодо змісту Порядку, позитивно сприймається відмова від наявності обов'язкової публікації у виданнях, котрі проіндексовані у базах даних Scopus та/або Web of Science Core Collection як відносно пошукачів, так і членів ради. Цілком можна погодитись з позицією Н. Янчук, котра аналізуючи вимоги законодавця щодо обов'язкових публікацій в журналах, що відносяться до міжнародних наукометричних баз даних Scopus та/або Web of Science Core Collection, доходить висновку, що: по-перше, кількість відповідних журналів, де можуть публікуватись представники юридичної наукової спільноти досить незначна, що просто унеможливило виконання даної вимоги всіма науково-педагогічними працівниками. По-друге, публікація в подібних виданнях – «задоволення» не з дешевих, що не збільшує коло бажаючих публікувати свої наукові здобутки в цих журналах. По-третє, публікації в Scopus або Web of Science не надають жодних переваг в професійній діяльності науково-педагогічного працівника [7, с. 315].

З огляду на це, критично важливо зрозуміти, що перевагу потрібно віддавати вітчизняним фаховим виданням, а не іноземним платформам, особливо враховуючи той факт, що деякі з них мають доволі сумнівну репутацію. Окрім того, наукометрія як метод оцінювання наукових результатів не є загальноприйнятою у світі – це по-перше, а по-друге, вважаємо, що недоцільно використовувати при формуванні офіційних вимог до здобувача наукового ступеня доктора філософії наявність публікації в журналах, що побудовані на комерційних принципах. З метою посилення вимог до якості публікацій дисертанта, можна

запропонувати замість обов'язкової наявності публікації в Scopus або Web of Science, як це було в попередній версії, запропонувати мати 1 публікацію в наукових фахових виданнях України, що віднесені до категорії «А».

Новий Порядок врегулював процедуру заміни членів ради у разі неможливості виконання своїх обов'язків. Відповідно до п. 20 Порядку в такому разі заклад видає наказ про внесення змін до складу разової ради, інформація про що вноситься до інформаційної системи. Попередня редакція не передбачала заміни членів ради, натомість давала можливість перенести дату захисту дисертації один раз. Але в житті можуть траплятись різні непередбачувані ситуації, і тому нова редакція є, безперечно, кращою варіацією даного нормативного припису.

В Порядку доволі детально регламентується питання щодо скасування рішення разової ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку із встановленням фактів академічного плагіату, фабрикації та фальсифікації. Так, п. 45 Порядку передбачається, що «заклад, в якому утворена разова рада, або його правонаступник має право скасувати рішення разової ради про присудження ступеня доктора філософії у зв'язку з виявленням у дисертації та/або наукових публікаціях, в яких висвітлені наукові результати дисертації, фактів академічного плагіату, фабрикації, фальсифікації незалежно від строку, що минув після присудження разовою радою ступеня доктора філософії» [6].

Втім, ми поки що ще дуже далекі від загальносвітової практики визнання справжньої важливості боротьби із плагіатом. Якщо на Заході випадки виявлення некоректних запозичень у дисертаціях тягнуть несприятливі наслідки для професійної кар'єри – автоматично зачиняються двері університетів, звільнення з посад (напр., міністру оборони Німеччини Карлу-Теодору цу Гуттенбергу це коштувало політичної кар'єри). В той час як в Україні, виявлення факту академічної недоброчесності жодним чином не впливає на подальшу професійну долю. Відсутність реальних механізмів боротьби із академічною недоброчесністю негативно позначається на якості наукових досліджень, зокрема, та якості освіти в цілому.

Ще одна проблема, що впливає із змісту п. 45 Порядку пов'язана із визначенням правонаступництва. З моменту здобуття Україною незалежності кількість закладів вищої освіти збільшувалась в арифметичній прогресії, що призвело до зниження якості освіти. Частина цих закладів не витримуючи конкуренції та з інших причин припиняють своє функціонування. І не завжди вони мають правонаступників, особливо, коли мова йде про приватні заклади. Виникає питання, як бути, якщо дисертаційне дослідження було захищено в такому закладі та згодом (напр., через 15 років) було встановлено факт академічної недоброчесності. Тому вважаємо за доцільне доповнити даний пункт словами «або Міністерство освіти та науки України» після слів «заклад, в якому утворена разова рада, або його правонаступник».

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок, що модернізація алгоритму присудження ступеня доктора філософії є важливим кроком на шляху інтеграції вітчизняної наукової спільноти до загальносвітового освітнього товариства. Але це тривалий процес, що потребує нормативно-правового забезпечення, наукового супроводу та врахування кращих загальноєвропейських традицій.

Прийнятий Кабінетом Міністрів України Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії є значним кроком вперед, хоча й має певні прогалини та недоліки, проте добре структурований та детально опрацьований. Звісно, як і будь-який документ, Порядок не позбавлений суперечливих положень. Видається необхідним відшліфувати зміст деяких положень, усунути прогалини, врахувати рекомендації, що запропоновані академічною спільнотою та мають суттєве значення для здійснення процедури присудження ступеня доктора філософії. Отже, питання оптимізації алгоритму присудження ступеня доктора філософії як складової якості вищої освіти в Україні і далі буде предметом наукових розвідок з метою вдосконалення моделі підготовки кадрів вищої кваліфікації.

Список використаних джерел:

1. Аракелян М.Р., Чанишева Г. І. Щодо вдосконалення проекту присудження ступеня доктора філософії. *Юридичний бюлетень*. 2021. Вип. 18. С. 9–18.
2. Вишневський В.П., Залозна Ю.С., Брюховецька Н.Ю., Булеєв І.П., Новікова О.Ф., Землянкін А.І., Лях О.В. Зауваження та пропозиції Інституту економіки промисловості НАН України до проекту Порядку присудження наукових ступенів. *Вісник економічної науки України*. 2020. № 2. С. 206–209.
3. Меньяло В.І. Шляхи підвищення ефективності підготовки майбутнього доктора філософії щодо виконання наукової складової частини освітньо-наукової програми. 2020. *Інноваційна педагогіка*. Вип. 20. Т. 2. С. 81–87.
4. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 37-38. Ст. 2004.
5. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 3. Ст. 25.
6. Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>
7. Янчук Н.Д. Реформування юридичної освіти в Україні: осмислення та перспективи. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 1-2. С. 311–316.
8. Calma A. The Context of Research Training in the Philippines: Some Key Areas and Their Implications. *Asia-Pacific Education Researcher*. 2009. Vol. 18. Iss. 2. P. 167–184.

